

„...én az általános eseteket állítottam munkám középpontjába”

Beszélgetés Jürgen Schlumbohmmal

Jürgen Schlumbohm egyetemi tanulmányait Tübingenben, Bécsben, Münsterben és Bochumban végezte. 1972 óta a göttingeni Max Planck Intézet munkatársa. 1987 óta tagja az International Review of Social History című folyóirat szerkesztőbizottságának, 1996 óta pedig részt vesz a The History of the Family: An International Quarterly című folyóirat szerkesztésében. 1997 óta az oldenburgi Carl von Ossyetzky Egyetem professzora.

Hogyan lett történész, Professor úr? Kérem, hogy mutassa be röviden iskoláit és azokat a tanárait is, akik későbbi pályájára meghatározóak voltak!

Nem tudnám pontosan meghatározni miért is lettem történész. Visszatekintve csak néhány olyan dologra tudok gondolni, amelyek erre a pályára irányíthatták a figyelmem. Biztosan közrejátszott az is, hogy nemcsak édesapám, hanem anyai nagyapám is gimnáziumi tanárként más tantárgyak mellett történelmet is tanított. De talán még fontosabbnak tűnik, hogy a családban, amelyből származom, sokat meséltek a régi időről. Ezek a visszacmlékezők és anekdoták időben mélyen visszanyúltak a 19. századba, és szülcim, valamint nagyszüleim származásának megfelelően mindenk előtt a paraszti világot és a képzett polgárságot fogták át. Családunkban egyébként gyakran volt nagy időbeni távolság az egyes generációk között, mert a férfiak általában későn nősültek. A legkorábbi történetek, amelyeket nagyapám – aki nagyon idős korában is rettentő élénken tudott mesélni – saját emlékeiből merített, az 1860-as évekbe nyúltak vissza. De biztos, hogy egyik-másik iskolai tanár is felkeltette az érdeklődésemet a történelem iránt. Fialat egyetemistaként aztán Hans Rothfels volt az Tübingenben, aki emberként és történészként is nagy hatással volt rám. Ő, bár az első világháborúban súlyosan megsérült és politikai szempontból teljesen konzervatív beállítottságú volt, a náci időszakban elveszítette egyetemi tanári állását és emigrálnia kellett, mégis egyike volt azon keveseknek, akik aztán visszatértek Németországba. Az, hogy Rothfels a *nagy kérdések* felől közlített meg a történelmet, nagyon fontos volt nekem, még akkor is, ha én aztán teljesen más témák és perspektívák felé fordultam. Egyetemi tanárain közül azonban kétségkívül Rudolf Vierhaus volt a legfontosabb. Az akkoriban még új bochumi Ruhr Egyetemen ő volt a témavezetőm a disszertációm megírásánál. Az új kérdések, kérdésfelvetések iránti nyitottságát mindig példaszerűnek éreztem.

Hogyan került Professor úr a göttingeni Max Planck Történelmi Kutatóintézetbe (Max-Planck-Institut für Geschichte)? Mikortól kapcsolódott be a „protoindusztrializációs kutatócsoport” munkájába?

1972-ben kerültem a göttingeni Max Planck Történelmi Kutatóintézetbe Rudolf Vierhaus ajánlatát elfogadva, aki 1971-ben lett ott igazgató. Peter Kriedte már akkoriban is az Intézet dolgozója volt, Hans Medick pedig kicsivel később került oda. Azokból a vitákból, amelyeket mi kezdeményeztünk, született meg aztán az az ötlet, hogy közös társadalom- és gazdaságtörténelmi kutatási tervet készítsünk. Herbert Kisch, Franklin Mendels – aki egy 1972-es cikkében alkalmazta először a „protoindusztrializáció” terminust – és mások gondolatait felhasználva fordultunk ehhez a témához. Kezdetől fogva azt terveztük, hogy intenzív regionális vagy lokális kutatást folytatunk, aztán mégis úgy határoztunk, hogy kérdésfeltevésünket és hipotéziseinket először egy csokorba gyűjtjük össze és kifejtjük. Eredetileg ezt nem

szándékoztunk a nyilvánosság elé tární. De számos vita kapcsán annyi biztató visszajelzést kaptunk, hogy mégis úgy döntöttünk, könyvet csinálunk belőle. Így született meg az *Industrialisierung vor der Industrialisierung (Iparosodás az iparosodás előtt)* című könyv.

Az 1970-es évek értelmiségi atmoszférájának megfelelően elsősorban azzal foglalkoztunk, hogy a vidéki háziipart az iparosodás előtti időszakból az iparosodott időszakba való átmenet, illetve a feudálisból a kapitalista gazdaságba és társadalomba való átmenet nagyobb összefüggésébe helyezzük el. A kutatási stratégiát tekintve azt tartottuk feladatunknak, hogy az eddig megkülönböztetett kutatási területek, mint agrár- és kézműipar-történet, történeti demográfia, család-történet és a népi kultúra története, valamint a politikai intézmények története közötti elszigetelődést egy integráló megközelítéssel feloldjuk. Egy darabig a *totális történelem (histoire totale)* irányába kívántunk haladni. Helyénvaló, hogy könyvünk – éppúgy, mint a protoindusztrializációval kapcsolatos más elméletek – élénk visszhangot és sok kritikát váltott ki, így többek között az 1982-es Budapesti Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszuson is. Kollégáim és én több cikkben próbáltunk mérleget készíteni a vitákon elhangzottakról. A vita túlnyomórészt általános és elméleti síkon folyt, aztán a hangsúly – gyakran regionális és lokális tanulmányok formájában – lassanként áthelyeződött az empirikus kutatómunkára. Azt hiszem, hogy a *protoindusztrializáció* elmélete, illetve *Az iparosodás az iparosodás előtt* című kötetünkben írottak hozzájárultak ahhoz, hogy integratív szempontokat próbáljunk ki az egyes részterületek mint gazdaságtörténet, történeti demográfia, család- és háztartástörténet és kultúrtörténet közötti korlátok lebontására. Természetesen mind ezen kutatások, mind pedig saját „csett tanulmányaink” eredményeként felülvizsgáltuk némelyik alaphipotézisünket, így például a protoindusztrializációs termelőforma és a demográfiai viselkedés közötti specifikus összefüggéssel kapcsolatos feltevésünket. Egyébként Peter Kriedte, Hans Medick és én kezdetben azt is fontolgattuk, hogy közösen egyetlen csett tanulmányt végzünk a protoindusztrializációról. Aztán elég hamar meggyőződünk arról, hogy inkább annak van értelme, ha mindegyikünk saját tanulmányt készít, és közben egyrészt a közösen feltett kérdésekre keresünk választ, másrészt pedig mindegyikünk a forrásanyagok és személyes kutatási érdeklődésének megfelelő saját súlypontot alakít ki.

A Belm egyházközségről szóló dolgozatomat eredetileg olyan csett tanulmánynak terveztem, amely az *Iparosodás az iparosodás előtt* című könyvvel kapcsolatos hipotézisek empirikus felülvizsgálatát jelentette volna. A *Lebensläufe, Familien, Höfe (Életutak, családok, gazdaságok)* című könyv bizonyos fokig tényleg megfelel ennek a szándéknak. Ugyanakkor azonban ez a kutatómunka új irányba fejlődött, mégpedig abba az irányba, amelyet én *mikrotörténelemnek* neveznék. Többéves és gyakran – a számítógép széleskörű használata ellenére – fárasztó munkával a házassági-, születési- és halotti anyakönyvek jegyzékeiből rekonstruáltam a családokat, és ezeket a névszerinti adatösszekapcsolás segítségével népszámlálási listákkal, kataszterekkel egészítettem ki. Ezzel az eljárással sikerült rekonstruálni lényeges vonatkozásaiban minden egyén életútját, a családokat és a szociális összefüggéseket. Ez adott lehetőséget arra, hogy szemléletmódot megváltoztassam. Az egyes személyeket, családokat és háztartásokat bizonyos stratégiákkal és differenciált magatartásmintákkal rendelkező cselekvő egyénként lehetett értelmezni, és nem csak mint fölérendelt elméletek keretébe illeszthető eseteket. Kutatási perspektívám ez irányú továbbfejlődésében biztosan nagy szerepet játszott a történet- és társadalomtudományban lezajlott általános változás is, a mindennapok története és a történeti antropológia felé fordulás, mint ahogy azt akkoriban a Max Planck Történeti Kutatóintézetben Alf Lüdtke és David Sabeau is tette.

Fenti munkája már jól tükrözi azt a törekvését, amely a makrofolyamatok mikroszintű kontrollvizsgálatára irányul. Kérem, mondjon néhány példát erre a kölcsönösségre!

A *mikrotörténelem* eredményei a *makrotörténelem* sok jól megalapozott tézisére kritikus fényt vetnek. Munkámnak ebből az aspektusából szeretném példaként idézni az iparosodás előtti Európa specifikus népcsedési-gazdasági egyensúlyrendszerének az elméletét, mely sze-

rint az európai házasodási modell gondoskodott a gazdasági erőforrások és a demográfiai növekedés közötti egyensúlyról, amennyiben a házasság összekapcsolódott a háztartás alapításával és ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy meg legyen az egész család eltartásához elegendő tulajdon vagy jövedelem. Belmben folytatott kutatásom eredményei azonban azt mutatják, hogy nem léteztek azok a mechanizmusok, amelyek állítólag a háztartás szintjén a házasságot és az utódok számát a megfelelő gazdasági erőforrások feltételéhez kötötték. Egy másik példaként említem azt az elterjedt elképzelést, hogy Európa „hagyományos” paraszti társadalmában a *gazdaságot* – mint a ház és az ahhoz tartozó földtulajdon egységét – nemzedékeken keresztül tartósan egy bizonyos családhoz kapcsolták. Bár Belm egyházközségben a paraszti gazdaságokat osztatlanul egyetlenegy gyermekre örökítették, a paraszti stratégiák messze sokszínűbbek voltak ezen elméletnél, és nem lehet őket mechanikusan leegyszerűsítve megragadni.

Milyen értelemben használja a mikrotörténelem fogalmát?

Mikrotörténelem alatt azt a megközelítési módot értem, amellyel egy mikroszkóphoz hasonlóan végzzük a vizsgálatokat; amely a múlt embereit cselekvő egyénként fogja fel, viselkedésmódjukat és kapcsolataikat állítja a középpontba. Míg a *microstoria* néhány prominens képviselője egy szélsőséges esetből kiindulva próbálta megérteni a „nép kultúráját” – Carlo Ginzburg például Menocchio, az „eretnek” molnár esetéből kiindulva –, addig én az *általános eseteket* állítottam munkám középpontjába. Erről egyébként a következőket gondolom: Azon emberek többségének az életútja is alkalmas és méltó közlebbi vizsgálatra, akik a „szokványos” körén belül maradtak, akik nem adtak alkalmat arra, hogy behatóbb felsőbbrendű, hatósági figyelmet szenteljenek nekik és ezáltal okiratokban örökítsék meg nevüket és tetteiket. Hogyan és hol találtak munkát, megélhetést, házastársat és lakást, mennyire volt tartós a kapcsolatuk gyermekeikkel, szomszédjaikkal, rokonaikkal – ezekben mutatkozik meg az, hogy ők is aktív választ adtak a „külső körülmények” kihívásaira és az általuk támasztott nehézségekre. És éppen az élet és együttélés alapvető mintáinak formálásában adott válaszokon keresztül alakították az említett „mindennapi emberek” maguk is a társadalom reprodukcióját vagy változását. Véleményem szerint a mikrotörténelem képes olyan problémákat is tematizálni, amelyek messze elkerülték a makrotörténelem figyelmét, például az „egyszerű” emberek stratégiáira és kapcsolatmintáira vonatkozó kérdéseket. De természetesen mindig felvetődik annak kérdése, hogy meddig terjedjen egy részlettanulmány. Szerintem nem lehet szó arról, hogy úgyszólván *statisztikusan reprezentatív* esetet válasszunk ki. Sokkal inkább érvényes az, hogy más hasonló célból íródott munkák eredményeivel összehasonlítva mérjük le az eredmények hatótávolságát és tisztázzuk azt, hogy milyen *távol* található más körülmények között hasonló vagy különböző viselkedésmódok. Úgy tűnik, hogy éppen néhány mikrotörténeti munka rendkívül egyértelműen ilyen összehasonlító perspektívát alkalmazott.

A család, a családnélküliség, a gyermekkor, a házasságon kívüli terhességek, a szocializáció témái tulajdonképpen mind a társadalom alapegységéhez, a családhoz kapcsolódnak. Hogyan fordult innen Professor Úr figyelme a születés kultúrtörténetének vizsgálata felé, és min dolgozik jelenleg?

Bár engem továbbra is az életút, család, háztartás és rokonság történetére vonatkozó kérdések foglalkoztatnak, mostanság fő munkaterületemnek a születés és a szülészet történetét tekintem. Ami a levéltári forrásokat illeti, a Göttingeni Egyetem Szülészeti Kórházának 18-19. századi adatai állnak a középpontban. Természetesen számomra itt is fontos az *európai keretekben végzett összehasonlítás*. Ez az új projekt részben összefügg eddigi munkámmal, de a korábbi, a gyermekkor történetével, valamint a felvilágosodás történetével kapcsolatos érdeklődésemmel is. Ugyanakkor újabb szempontok is előtérbe kerülnek, így a nemek története és a tudománytörténet területéről. Nagyon érdekesnek találok az egyetemen képzett orvosok, professzorok és hallgatók találkozásait leányanyákkal, többnyire az alsóbb rétegek-

ből származó cselédányokkal. Az említett férfiak a szülészetet tudománnyá akarták tenni, az asszonyok pedig az egyetem szülészeti kórházát terhességük végén menedékként és a gyermekágyi időszak átvészelésére keresték fel.

Jelenleg a Göttingeni Egyetem Szülészeti Klinikájának „Naplóival” foglalkozom, amelyek a 18. század végén és a 19. század elején készültek. Részletes esetleírások vannak bennük, páciensenként körülbelül kétoldaliak, melyeket saját kezűleg jegyzett be a kórház igazgató főorvosa; ő volt az egyetem szülészeti professzora is. Pontos adatokat minden szülő nő személyéről, a terhessége lefolyásának történetéről, és ha volt ilyen, korábbi terhességéről, a szülés levezetésének rendjéről, a gyermek megkereszteléséről és apjáról. A tudósítások természetesen orvosi, szülészeti szempontból vannak megfogalmazva, és sajnos a páciensek kezétől származó írásos források nem maradtak fenn. Am ha figyelmesen, áthatolva a burkukon, „a sorok között is” olvassuk őket, sok mindent megtudhatunk az igazgató tudósításaiból azokról az asszonyokról, akik szülni mentek a kórházba.

Köszönöm az interjút!

2000. szeptember

Az interjút készítette: Pozsgai Péter

Jürgen Schlumbohm műveinek válogatott bibliográfiája

I. Könyvek

Der Verfassungskonflikt in Preußen 1862-1866 (Historische Texte/Neuzeit, H 10). Göttingen, 1970.

Freiheitsbegriff und Emanzipationsprozeß: Zur Geschichte eines politischen Wortes (Kleine Vandenhoeck – Reihe, Bd. 1382). Göttingen, 1973.

Freiheit: Die Anfänge der bürgerlichen Emanzipationsbewegung in Deutschland im Spiegel ihres Leitwortes ca. 1760 – ca. 1800 (Geschichte und Gesellschaft. Bochumer Historische Studien, Bd. 12). Düsseldorf, 1975.

Industrialisierung vor der Industrialisierung: Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 53). Göttingen, 1977. (társszerzők: Peter Kriedte és Hans Medick); *angolul*: Industrialization before Industrialization: Rural Industry in the Genesis of Capitalism. Cambridge 1981., 1986. (2. kiadás); *olaszul*: L'industrializzazione prima dell'industrializzazione. Bologna, 1984.; *spanyolul* (új utószóval): Industrialización antes de la industrialización. Barcelona, 1986.

Kinderstuben: Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden, 1700-1850 (dtvdokumente, Bd. 2933). München, 1983.

(Szerk.) Familie und Familienlosigkeit. Fallstudien aus Niedersachsen und Bremen vom 15. bis 20. Jahrhundert (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen, Bd. 34/17) (Quellen und Untersuchungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Niedersachsens in der Neuzeit, Bd. 17). Hannover, 1993.

Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650-1860 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 110). Göttingen, 1994., 1997. (2. jav. kiadás).

(Szerk.) Mikrogeschichte – Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel? (Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft, Bd. 7). Göttingen, 1998., 2000. (2. kiad.).

(Szerk. – társszerkesztők: Barbara Duden, Jacques Gélis és Patrice Veit) Rituale der Geburt: Eine Kulturgeschichte (Becksche Reihe, Bd. 1280). München, 1998.

(Szerk. – társszerkesztők: Hans Erich Bödeker és Peter Hanns Reill.) Wissenschaft als kulturelle Praxis, 1750-1900. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 154). Göttingen, 1999.

(Szerk. – társszerkesztő: Laurence Fontaine) Household Strategies for Survival, 1600-2000: Fission, Faction and Cooperation (International Review of Social History, Supplement 8.). Cambridge, 2000.

II. Tanulmányok

Der saisonale Rhythmus der Leinenproduktion im Osnabrücker Lande im späten 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Erscheinungsbild, Zusammenhänge und interregionaler Vergleich. In: Archiv für Sozialgeschichte, Bd. 19. 1979. 263-298.; *angolul*: Seasonal Fluctuations and Social Division of Labour: Rural Linen Production in the Osnabrück and Bielefeld Regions and the Urban Woollen Industry in the Niederlausitz, c. 1770- c. 1850. In: Manufacture in Town and Country Before the Factory. Szerk.: M. Berg et al. Cambridge, 1983. 92-123.

Straße und Familie: Kollektive und individualisierende Formen der Sozialisation im kleinen und im gehobenen Bürgertum Deutschlands um 1800. In: Zeitschrift für Pädagogik, Bd. 25. 1979. 697-726.; átdolgozott és bővített *angol nyelvű kiadás*: „Traditional” Collectivity and „Modern” Individuality: Some Questions and Suggestions for the Historical Study of Socialization: The Examples of the German Lower and Upper Bourgeoisies around 1800. In: Social History, vol. 5 1980. 71-103.; tovább bővített változat: „Traditionale” Kollektivität und „moderne” Individualität: einige Fragen und Thesen für eine historische Sozialisationsforschung. Kleines Bürgertum und gehobenes Bürgertum in Deutschland um 1800 als Beispiel. In: Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung. Szerk.: R. Vierhaus. (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Bd. 7.). Heidelberg, 1981. 265-320.

Arbeitsteilung und technischer Fortschritt in ländlichen Gewerben, in: Technologie und Politik, vol. 16. 1980. 250-285.

Agrarische Besitzklassen und gewerbliche Produktionsverhältnisse: Großbauern, Kleinbesitzer und Landlose als Leinenproduzenten im Umland von Osnabrück und Bielefeld während des frühen 19. Jahrhunderts, in: Mentalitäten und Lebensverhältnisse. Festschrift für Vierhaus. Rudolf Göttingen 1982. 315-334. átdolgozott és bővített *francia nyelvű változat*: Propriété foncière et production des toiles dans les campagnes environnant Osnabrück et Bielefeld au début du 19e siècle. In: L'industrie textile en Europe du Nord aux 18e et 19e siècles. Actes du colloque Tourcoing 17/18 février 1983. Szerk.: P. Delsalle. Tourcoing, 1984. 51-74.; *olaszul*: Proprietá fondiaria e produzione di tele nelle campagne di Osnabrück e Bielefeld all'inizio del XIX secolo. In: Forme Protoindustriali. Szerk.: C. Poni. (Quaderni storici, Nuova serie N. 59). Bologna, 1985. 373-401.

Die Proto-Industrialisierung auf dem Prüfstand der historischen Zunft: Antwort auf einige Kritiker. In: Geschichte und Gesellschaft, Bd. 9. 1983. 87-105. (társszerzők: Peter Kriedte és Hans Medick); *angolul*: Proto-industrialization on Test with the Guild of Historians: Response to Some Critics. In: Economy and Society, vol. 15. 1986. 254-272.

Geschichte der Kindheit: Fragen und Kontroversen. In: Geschichtsdidaktik, Jg. 8. 1983. 305-315.

Bauern – Kötter – Heuerlinge: Bevölkerungsentwicklung und soziale Schichtung in einem Gebiet ländlichen Gewerbes: das Kirchspiel Belm bei Osnabrück, 1650-1860. In: Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, vol 58. 1986. 77-88.

Ledige Mütter als „lebendige Phantome“ – oder: Wie die Geburtshilfe aus einer Weibersache zur Wissenschaft wurde: Die ehemalige Entbindungsanstalt der Universität Göttingen. In: Göttingen ohne Gänseliesel. Texte und Bilder zur Stadtgeschichte. Szerk.: K. Duwe et al. Gudensberg-Gleichen, 1988. 150-163.

Als ledige Magd in der akademischen Entbindungsanstalt: Eine Geschichte aus der Frühzeit ärztlich-männlicher Geburtshilfe. In: Journal für Geschichte, 1988. Nr. 6. 34-43.

Social Differences in Age at Marriage: Examples from Rural Germany during the 18th and 19th Centuries. In: *Historians et populations. Liber amicorum Etienne Hélin*. Louvain-la-Neuve, 1991. 593-607.

Sozialstruktur und Fortpflanzung bei der ländlichen Bevölkerung Deutschlands im 18. und 19. Jahrhundert. Befunde und Erklärungsansätze zu schichtspezifischen Verhaltensweisen. In: *Fortpflanzung: Natur und Kultur im Wechselspiel. Versuch eines Dialogs zwischen Biologen und Sozialwissenschaftlern*. Szerk.: E. Voland. (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Bd. 983.) Frankfurt/M., 1992. 322-346.

Sozialgeschichte in der Erweiterung – Proto-Industrialisierung in der Verengung? Demographic, Sozialstruktur, moderne Hausindustrie: eine Zwischenbilanz der Proto-Industrialisierungs-Forschung. In: *Geschichte und Gesellschaft*, Bd. 18. 1992. 70-87., 231-255 (társszerzők: Peter Kriedte és Hans Medick). *Átdolgozott angol nyelvű változat*: Proto-industrialization Revisited: Demography, Social Structure, and Modern Domestic Industry. In: *Continuity and Change*, vol. 8. 1993. 217-252. *Átdolgozott francia nyelvű kiadás*: Proto-industrialisation: bilan et perspectives. Démographie, structure sociale et industrie à domicile moderne. In: *Proto-Industrialisation. Recherches récentes et nouvelles perspectives. Mélanges en souvenir de Franklin Mendels*. Szerk.: René Leboutte. (Publications du Centre d'histoire économique internationale de l'Université de Genève, Bd. 11.) Genf, 1996. 29-71.

From Peasant Society to Class Society: Some Aspects of Family and Class in a Northwest German Protoindustrial Parish, 17th – 19th Centuries. In: *Journal of Family History*, vol. 17. 1992. 183-199.

Familie, Verwandtschaft und soziale Ungleichheit: Der Wandel einer ländlichen Gesellschaft vom 17. zum 19. Jahrhundert, in: *Frühe Neuzeit – frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*. Szerk.: R. Vierhaus et al. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 104.) Göttingen, 1992. 133-156.

„Wilde Ehen“: Zusammenleben angesichts kirchlicher Sanktionen und staatlicher Sittenpolizei (Osnabrücker Land, ca. 1790-1870). In: *Familie und Familienlosigkeit. Fallstudien aus Niedersachsen und Bremen vom 15. bis 20. Jahrhundert*. Szerk.: J. Schlumbohm. Hannover, 1993. 63-80.

Kindheit in der Geschichte: Perspektiven und Probleme. In: *Kinder, Kinder ...: Kindheit gestern und heute*. Bremen, 1993. 16-31.

Soziale Unterschiede im demographischen Verhalten: Heiratsalter und eheliche Fruchtbarkeit in ländlichen Gebieten Deutschlands während des 19. Jahrhunderts. In: *Städtische Bevölkerungsentwicklung in Deutschland im 19. Jahrhundert. Soziale und demographische Aspekte der Urbanisierung im internationalen Vergleich*. Szerk.: H.-G. Haupt és P. Marschalck. St. Katharinen, 1994. 201-228.

Das Osnabrücker Land vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts: Bauern und Heuerleute, Landwirtschaft und Leinengewerbe. In: *Verzögerter Aufbruch. Frühindustrialisierung in Osnabrück*. Szerk.: B. Panke-Kochinke és R. Spilker, Bd. 1,1. (Industriekultur in Osnabrück. Eine niedersächsische Stadt im Industriezeitalter, Bd. 1.) Bramsche, 1994. 35-48.

„Proto-Industrialisierung“ als forschungsstrategisches Konzept und als Epochenbegriff – eine Zwischenbilanz. In: *Proto-Industrialisierung in Europa. Industrielle Produktion vor dem Fabrikzeitalter*. Szerk.: M. Cerman und S. C. Ogilvie. Bács, 1994. 23-34. *Angolul*: „Proto-Industrialization“ as a Research Strategy and a Historical Period – a Balance-Sheet. In: *European Proto-Industrialisation*. Szerk.: S. C. Ogilvie és M. Cerman. Cambridge, 1996. 12-22.

The Land-Family Bond in Peasant Practice and in Middle-Class Ideology: Evidence from the North-West German Parish of Belm, 1650-1860. In: *Central European History*, vol. 27. 1994. 461-477.

Quelques problèmes de micro-histoire d'une société locale: Construction de liens sociaux dans la paroisse de Belm (17e-19e siècles). In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, vol. 50. 1995. 775-802.

Micro-History and the Macro-Models of the European Demographic System in Pre-Industrial Times: Life Course Patterns in the Parish of Belm (Northwest Germany), Seventeenth to the Nineteenth Centuries. In: *The History of the Family. An International Quarterly*, vol. 1. 1996. 81-95.

Geschichte der Geburt und der Geburtshilfe in der Neuzeit. In: *Max-Planck-Gesellschaft, Jahrbuch*, 1996. 658-666.

Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates? In: *Geschichte und Gesellschaft*, Bd. 23. 1997. 647-663.

„Verheiratete und Unverheiratete, Inländerin und Ausländerin, Christin und Jüdin, Weiße und Negerin“: Die Patientinnen des Entbindungshospitals der Universität Göttingen um 1800. In: *Struktur und Dimension. Festschrift für Karl-Heinrich Kaufhold zum 65. Geburtstag*. Szerk.: Hans-Jürgen Gerhard. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 132.) Stuttgart, 1997. 324-343.

„Weder Neigung noch Affection zu meiner Frau“ und doch „zehn Kinder mit ihr gezeugt“: Zur Autobiographie eines Nürnberger Schneiders aus dem 18. Jahrhundert. In: *Historic und Eigen-Sinn. Festschrift für Jan Peters zum 65. Geburtstag*. Szerk.: Axel Lubinski et al. Weimar, 1997. 485-499.

Gesindedienst als Lebensphase und als Klassenphänomen. Mägde und Knechte in einem ländlichen Kirchspiel Nordwestdeutschlands, 1650-1860. In: *Acta demographica*, Bd. 13. Prága, 1997. 23-39.

Constructing Individuality: Childhood Memories in Late Eighteenth-century. „Empirical Psychology“ and Autobiography. In: *German History*, Bd. 16. 1998. 29-42.; *oroszul*: Roždenic individualnosti: Vospominanija o detstve v „Praktičeskoj psihologiji“ Karla Morica i razvitic avtobiografii. In: *Vestnik Universiteta Rossijskoj Akademii Obrazovanija*, Nr. 2 (8), 1999. 114-131.

Strong Myths and Flexible Practices: House and Stem Family in Germany. In: House and the Stem Family in EurAsian Perspective. Szerk.: Antoinette Fauve-Chamoux és Emiko Ochiai. (Proceedings of the C 18 Session, 12th International Economic History Congress, Madrid 1998.) Kyoto, 1998. 44-58.

Mikrogeschichte – Makrogeschichte: Zur Eröffnung einer Debatte. In: Mikrogeschichte – Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel? Szerk.: Jürgen Schlumbohm. (Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft, Bd. 7.) Göttingen, 1998. 7-32.

Der Blick des Arztes, oder: wie Gebärende zu Patientinnen wurden. Das Entbindungshospital der Universität Göttingen um 1800. In: Rituale der Geburt: Eine Kulturgeschichte. Szerk.: Jürgen Schlumbohm et al. (Beck'sche Reihe, Bd. 1280.) München, 1998. 170-191.

Eine Forschungslandschaft in Bewegung: Die Proto-Industrialisierung am Ende des 20. Jahrhunderts. In: Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, Bd. 1998/2. 9-20. (társszerzők: Peter Kriedte és Hans Medick).

Incertitude et régularité des parcours de vie: Enfance, jeunesse, mariage dans une paroisse rurale allemande, XVIIe-XIXe siècles. In: Annales de démographie historique, vol. 1998/2. 115-138.

„Die edelste und nützlichste unter den Wissenschaften“: Praxis der Geburtshilfe als Grundlegung der Wissenschaft, ca. 1750-1820. In: Wissenschaft als kulturelle Praxis, 1750-1900. Szerk.: Hans Erich Bödeker et al. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 154.) Göttingen, 1999. 275-297.

„zu schreiben und die ganze Beschaffenheit der Sache“: Signierfähigkeit und Schriftgebrauch bei Bauern und Heuerleuten des Kirchspiels Belm, ca. 1770-1840. In: Alphabetisierung und Literalisierung in Deutschland in der frühen Neuzeit. Szerk.: Hans Erich Bödeker és Ernst Hinrichs. (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Bd. 26.) Tübingen, 1999. 163-180.

Family Forms and Demographic Behaviour: German Debates and Data. In: Family Structures, Demography and Population. A Comparison of Societies in Asia and Europe. Szerk.: Muriel Neven és Catherine Capron. Liège, 2000. 73-83.

Household Strategies for Survival: An Introduction. In: Household Strategies for Survival, 1600-2000: Fission, Faction and Cooperation. Szerk.: Laurence Fontaine és Jürgen Schlumbohm. (International Review of Social History, Supplement 8.) Cambridge, 2000. 1-17. (társszerző: Laurence Fontaine).

Labour in Proto-industrialization: Big Questions and Micro-answers. In: Early Modern Capitalism: Economic and Social Change in Europe 1400-1800. Szerk.: Maarten Prak. London, (megjelenés alatt) 125-134.